

A LÁZADÓ REGÉNY

Irta: *Sándor István*

A HAGYOMÁNY és a forradalom lüktető egymásutánja örök törvény a történelemben: eszmék születnek, virágoznak ki és halnak el, hogy új eszmék kibontakozására adjanak teret. Még él a nemzedék, amely a századvég irodalmi hitvallására esküszik, még közöttünk a magyar naturalizmus java képviselői, még idegenül állunk szemben a regénnyel, amely nem a natura, a természet, az élet régi célkitűzéseivel indul. De már kezdünk megszokni egy más írói programot is, amely a dolgok természetes logikájából, az élet törvényeiből, a natura szűk határai közül kitorve szinte forradalmat hív elő a naturalista regény világában. Emlékezzünk az 1900-as évek körül ilyen forradalom szakította el líránkat Adyval a régi klasszikus szabású, Arany János tiszta szavaival szóló magyar verstől; de míg Adyval az élet nagy, természetfölötti titkai felé tanultunk meg hallgatózni, míg lelkünk ismeretlen, mithikus világának félhomályába kezdtünk leskelődni, regényünk — élén Móricz Zsigmonddal — éppen sorsunknak ezt a megfejthetetlen, természetfölötti, csak sejtelmeink számára adott oldalát küszöböli ki. Azóta négy zivatáros évtized pergett le s a szél fordult: fiatal költőink visszakanyarodnak az élethez s a regény első kirándulásait teszi az élet, a természet fölött elhelyezkedő misztériumok, a lélek csodáinak honába.

A régi regény zárt, egységes rendszernek fogta fel az életet, világos, racionális, sőt kérlelhetetlen törvények szövedékének s legfőbb feladata volt, hogy megfigyelje: mit kezd az ember, a törvények rabja ebben a zárt és senki által át nem törhető mindenségben. Így kapott különös hangsúlyt a környezet, amely keretet ad sorsunknak, a szűkebb börtön, amelynek falai határolják rabságunkat. A táj, a kor, a társadalmi problémák szinte tudományos alaposságú pontos megfigyeléseken alapuló ábrázolása a naturalista regény első főfeladata volt. Legendákat olvasunk nagy francia íróról, akik hűvös tavaszi éjszakákon a szántóföld egy-egy szögletén meglapulva figyelték meg az állatvilág életét, akik kínos részletességgel halmozták fel a pun háborúra vonatkozó történelmi értesülések adatrengetegét, vagy a vásárcsarnokok, a külvárosi nyomortanyák, esetleg a kórházak életének tüneteit hal-

mozták fel természettudományos gondossággal. És mindezt — a regényért, egy tudomány kívüli művészi cél megvalósulásáért! Ma mintha a kulisszák fellázadnának a dráma ellen, a milieu egyszerűre fontosabb lett a regénynél, a tudományos és szépirodalmi elemek élesen elválnak egymástól. Önálló műfajok válnak ki a regényből: a társadalmi háttérből szociográfia lesz, a történelmi regényből a történelem a regénynél jobban érdekel és megszületik a történelmi életrajz, ami pedig régen, mint couleur locale, ragyogó tájkép csillogott a regény háttérében, többé nem a meséért, hanem az íróért van s kialakul az írói örjáratok műfaja, az útikönyv.

A valóság és költészet naturalista keverékében íme, a valóság többé nem érzi jól magát; de forr és lázadozik a másik elem is, a forma, a költészet. „Tanunak“ lenni, kívül állni a problémákon, tárgyilagosan, sőt szenttelenül beszámolni, tényeket keresni és fényképezni s lemondani az értékelésről, magunkba fojtani érzéseink feltörő áradatát, elfogulatlanok lenni még legsúlyosabb problémáinkkal szemben is, írni előítéletek nélkül: hirdette a régi regényíró illemkódexe. Az író kívüláll az eseményeken, beszéljenek hát helyette a tények! Szóljon tisztán, ízléses egyszerűséggel, vagy a hétköznapiok durva közönségességével, melyekről be kell számolnia! Alig van művészi áramlat, amely több önmegtadadásra készítené a költőt, a legköltőibb képességeivel szemben. Ha igaz, hogy a művész érzékenysége nagyobb, mint másoké s elefántnak néz szűnyogni bajt, a naturalizmus korának írójában a szívnek éppen ez emberibb szavát kell elhallgattatni. És ha igaz, hogy a művész a szépség papja, aki szavainak varázsával, szellemének pezsgő ötleteivel, képzeletének bűvészmutatványaival egy magasabbrendű, nem-hétköznapi világba kalauzolja az olvasót, a naturalista regényírónak éppen írói hivatásáról kell lemondania. Kétségtelen, a céltalan aszkézisnek e korszaka végetért: az érzések és hangulatok, a szikrázó szellemesség, a fantasztikus színei ömlenek el újabb regényeinken, az író a regényben is elsősorban lírai költő, ha éppen nem a szavak orgonájának zenésze. Az olvasót nem egyszer lepi meg az érzés, hogy a forma, a stílus, a kompozíció fontosabb a tartalomnál s a valóság messze elmarad a szabadon szárnyaló művész látomásai mögött.

Baj van azonban a tartalommal is: a világgal birkózó emberről lényegesen más fogalmaink vannak, mint amilyennel a századforduló évei dolgozhattak. Az emberi lélek akkor még szinte számszerű törvények alapján működő gépnek tetszett, lelki folyamataink pályáját már-már fizikai képletek segítségével próbáltuk meghatározni s olyan biztonsággal tájékozód-

tunk lelki jelenségeink között, mintha egy csalhatatlan iránytű vezette volna utunkat. A természettudomány nagy diadalainak korában lelkünket is a kézzel fogható, mértékkel mérhető valóságok közé soroltuk s nem vettük észre, hogy a nagy minden-ség ezernyi titka közt a legnagyobb titok. Mennyire más a kép, amelyet ma hordunk magunkban a lelkünkről! A tudat tiszta, napsütötte hegycsúcsai alatt titokzatos sötét szakadékok, fekete alvilági tárnák homályát sejtjük, ahonnan lobogó fekete árnyak küldenek fel üzeneteket. Az ösztönök, a végig nem gondolt, magunkba fojtott, elnyomott vágyak, az idegek nyomasztó szorongásai, látszólag legyűrt aggodalmak, mint sötéten gomolygó árnyak forrongnak és lázadoznak ebben az alvilágban s lázadozásuk olykor aláaknázza lelkünk életét: a hegy beomlik, vagy a mélyből felszökell a láva. Hol van a lélektan, amely a nagy titkok e világába világíthatna, törvény, amely az örökké ingó egyensúly rejtelseit kimeríthetné. A régi regénynek egyik nagy tragédiája, hogy a pontos, tudományosan alapos lélekábrázolás igényével maga fedezte fel a lélek e hozzáférhetetlen rétegeit: a nagy igény túlvezetett a „természet“, a natura határain s ma már a tudatalatti misztériuma igazolja az író előtt azt, ami a természet világán túlesik, a természetfölöttit, a misztériumot.

S vannak immár íróink: az Undsetek, a Chestertonok, Claudék, akik hasonló titokzatos világot tárnak fel tudatvilágunk felett is: ha régen az anyagvilággal zárult a regény szemhatára, ma nagy írók tesznek hitvallást a vallás, a kegyelem, a kereszténység mellett. Az összefüggések, amelyek között életünk folyik, valóban sokkal gazdagabbak, semhogy néhány vezérszólamban, mint Kenyér, Atöröklés, Szerelem, Betegség kimerítően volnának jellemezhetők. Sőt! Ez a jellemzés végtelenül töredékes: hiányzik belőle az a párbeszéd, amelyet lelkünk örök hajlamai szerint egy fölöttünk álló magasabbrendű szférával folytatunk. Ez a természetfölötti világ is közelebb jött hozzánk, érintését érezzük egyéni sorsunk s a nemzetek története fölött egyaránt s a ma regényírója egyszer a keresztény hit alázatosságával, másszor az úttalan keresők vergődő nyugtalanságával hajtja meg fejét előtte. Ez az élményünk is az élethez, az emberhez tartozik — így születik meg napjainkban a katolikus regény és pogány párja, a mithikus regény is.

De menjünk még tovább! Íróink igazolják, hogy nemcsak a világunk bővült; ami a világból a mienk volt, azt is másként látjuk. Közelebb került hozzánk a lelkünk, jobban ismerjük

képzeink szövődésének, emlékezetünk megelevenítő erejének, képzeletünk életalakító energiájának törvényeit. A nagy írók nyomán nagy tábora sorakozik fel a követőknek. Egész iskolája van Proustnak, aki felfedezte, hogy nemcsak emberekre és eseményekre emlékezünk, hanem titokzatos módon lelkünkbe ivódik a dolgok, a percek, az emberek alaphangulata is s ha mágikus erővel visszaidézzük, életünknek egy elsüllyedt darabját kaphatjuk vissza. Írók sokasága esküszik Joyce-ra, aki megkísérelte egyetlen embernek valamennyi egyetlen napi lelki élményét fősorakoztatni, azzal a közvetlenséggel, szaggatottsággal, a lendületnek azzal a feltarthatatlan előreirramodásával, amellyel önmagunkban élünk, el nem választva, inkább egymásba szöve összes érzékszervünk minden benyomását, lényegest és lényegtelen, szinte pontok, mondatok nélkül, a maga tagolatlan, ősi alaktalanságában. Vagy említsük-e Huyley nevét, kinek magyar földön különösen erős a visszhangja s ki az élet zürzavarába kábulva legenergikusabban lázad az idő ellen, egyik könyvének fejezeteit szinte áttekinthetetlen össze-visszaságban halmozza fel, amint a hős agyában a jelen benyomásai és a múlt emlékei egymásbafolyznak s úgy érzi, „az agyában egy örült lakik, aki fényképcsomagot kever össze és szór szét, ahogy eszébe jut, azután megint összekeveri örökkön-örökké“.

Kell-e mindezek után mondanunk, hogy a regény napjainkban a műfajnak sohasem látott forradalmán esik át. Az a bátorság, amellyel valamikor egy reális hajlamú kor felszámolta az ősi romantikát, szinte jelentéktelennek tetszik a formák mai merész átfogalmazásához képest. A naturalista regény önellenmondásai most állnak bosszút a szellemen, amelynek jegyében jöttek a világra: mint lázadó szolga hagyja el a regénybe erőszakolt tudomány, mondanivalója fölött összecsap a művész elnyomott teremtő kedvének bő hulláma, lelkünk ismeretlen, rejtelmes földrészei csábítják a felfedezőt s megváltozik körülöttünk még a levegő is, amelyet a regény áraszt. Mintha nem is az irodalom, hanem maga az író született volna újjá a század viharzó történelmének tüzeiben.